

Móricz Zsigmond: jelenlét és jelentés

Mert nem a sírás s nem a könnytörlés,
hanem a termő élet
az emberé.

MÓRICZ ZSIGMOND:
A GYERMEK HAZAMEGY

„Móricz Zsigmond itt van köztünk.“ — Így szólhatna a szabványünnepség szónoka, ahogy általában szólni szoktak, szólni szoktunk, különösen ilyen kerek évfordulón, éppenséggel centenáriumon. És ez nem is volna túlzás. Találkozni lehet vele gyermekeink iskoláskönyveiben, a közkönyvtárakban (román fordításban megjelent műveivel is), sőt az utcán: a Kriterionnak s a *Tanulók Könyvtárát* gondozó Dacia Könyvkiadónak hála, elbeszélései, regényei mostanában ott láthatók a könyvtárak asztalán. De itt van Móricz az előző közvetítette emlékekben, az egykori barátok, tanítványok személyes élményeiben, az életút egyes szakaszainak hiteles tanútól hallott s itt-ott még ma is hallható elbeszélésekben, fontos művelődési intézmények történetében, váratlanul előbukkanó, Erdélyben készült fényképfelvételeken. És mert igazán van mivel előhozakodni, mert nem visszafelé, a múltba kell építenünk a jelent, nyugodtan fogalmazhatjuk meg a kérdést:

történelmi jelenlét-e a Móricz Zsigmondé vagy kortársi jelenlét?

A kegyelet hordja össze a bútorokat, amelyek emlékeznek még testmelegére, az írásokat, amelyek tőle valók vagy róla szólnak, a rajzokat, amelyek arcvonásait őrzik, vagy csupán a virágokat, amelyeket sírjára, szobrai alá szánnak? (A kolozsvári magyar színház előcsarnokában van is egy méltó szobormása, Szervátiusz Tibor készítette.) Vagy a szükség szólaltatja meg régi és új híveit s azokat, akik más utakat járnak, más esztétikai nézeteket vallanak, de írói és emberi — cselekvő értelmiségi — példájától mégsem akarnak, mégsem tudnak elszakadni?

Móricz Zsigmond történelmi jelenlétének nálunk nagyon mélyek a gyökerei. 1609. február tizedike, vasárnap: „A Szent Mihály temploma körül vastagon állt a nép, bundások meg darócokosok vegyesen. Hidegnek kellett odakinn lenni, mert nagyon dugták zsebre az öklüket, s asszonyok nagyon húzták nyakba a kerek subácskát meg a posztó ujjasokat.“ Móricz első kolozsvári látogatásának regénybe örökített nyoma. A *Tündérkert* kezdődik így; több, mint három évszázadot utazott vissza a szerző az időben, hogy megérkezék Báthori Gábor, majd Bethlen Gábor Erdélyébe. És ebben az utazásban a legendáshírű, de korántsem délábos, pontoságáról, hatalmas tárgyi tudásáról és humoráról, anekdotázó kedvéről ismert kolozsvári történetész, a levéltáros Kelemen Lajos segítette, hogy el ne tévedjen. S amikor már jócskán túl volt a trilógián, Móricz Zsigmond még mindig úgy gondolt ide, mint Bethlen Gábor földjére. (Balogh Edgárnak írta, 1941. május 5-én, Erdélybe készülve: „Már egyszer kiszakítom magamat az életemből s megajándékozom egy ilyen nagy örömmel, hogy elkinlódok egy hónapot a Bethlen Gábor földjén.“) Bethlen — a regényírónak is köszönhetően — jelkép lett; ezért ünnepelte a *Tündérkert* 1922-es megjelenésekor Makkai Sándor, így értelmezve a történelmet: „Egy nép, amely meg tud szervezkedni a reá váró terhek hordozására, el tudja viselni a helyesen megosztott és szívből vállalt terheket. De az a nép, amelyik még arra is éretlen vagy kemény szívű, hogy önmaga legigazabb érdekéért áldozni kész legyen s hagyja, hogy egy töredéke elégjen és összeroppanjon a teher alatt, a nagy többség pedig csendes asszisztenciával nézze ezt, a maga kicsiny érdekecskéin túl nem látva, álmos kérdézzel baktasson a vágóhíd felé: az a nép élven megholt.“ Nem-sokára (1931-ben) jött a visszaigazolás Móricztól, a *Nyugatban*: Makkai jelentős tanulmánykötetét, a *Magunk revízióját* köszönti, de korántsem adósságtörlesztés fejében, hanem az „életrevaló gondolatokat“ regisztrálva. Móriczt már Bethlen Gáborban a realpolitika érdekelte, s ezt kereste, vélte felismerni a különböző nagyságrendű utódokban, az „okosabb, politikusabb, szervezettebb“ erdélyiekben, ahogy erről nem egy levele tanúskodik. Szüntelenül foglalkoztatta őt az a sok „politikai iskola“, amelyet „Erdély népe századok óta végezhetett“; elsősorban ezért vágyott ide, a helyszínen tanulmányozni — ez írói gyakorlatla volt — a számára oly vonzó világot, múltját, jelenét. Az *Erdélyi képeskönyv* terve nem valósult meg,

ám a trilógia mellett így is számos művében találta meg a módját, hogy a rég-
múltakról és újabb tapasztalatairól tudósítson. *Magvető* című antológiájába péld-
dóul (melynek első kiadása 1940-ben, a második 1942-ben jelent meg, s a világ-
háború befejezése után az újjáéledő, demokratikus hazai magyar könyvkiadás
egyik első termékeként a kolozsvári Józsa Béla Athenaeum ismét eljuttatta az
olvasóhoz), a magyar irodalomnak ebbe az „élő könyvébe” Móricz fölvette Bethlen
Gábor néhány levélrészletét is, valamint egy részt Szalárdi János történelmi mun-
kájából, mégpedig a következő summázatot: „Bethlen Gábor fejedelem azért azon-
nal az ország megcsendesítésére, békességre, törvénynek helybenállatására, vég-
házainak, várainak építetésekre fordítá elméjét, és mind moldvai, havasalföldi
vajdakkal, lengyelekkel jól szomszedságot, barátságot szerezvén, s az országot a sok
kóborlóktól, nyüzögő-fosztóktól (melyekkel a felső háborúságos esztendőkből igen el-
rakodott, töltt vala) megtisztítván, üresítvén, azonnal hogy tárháza valamit gyara-
podni kezdte, az isten tiszteletire nézendő szorgalmatos gondja után mind székes-
helyén Fehérvárot, Radnót, Alvincen, Balásfalván, Fogaras és Várad várainak
nagy friss fejedelmi pompás épületű házakat építtetett vala...” Tudjuk, milyen
önzetlen lelkesedéssel élte újra Móricz erdélyi íróelődjé, Kemény Zsigmond tör-
ténelmi regényeinek tapasztalatát — mindenekelőtt a szombatosok erdélyi törté-
netét —, s már közelebb a jelenhez, mint harcolt Tolnai Lajos elismertetéséért.

Folyóíratszerkesztői éveinek robotmunkájából sem hiányoznak ezek a moti-
vumok. Kevesen tudják, hogy amikor Babitscsal együtt szerkesztette a *Nyugatot*,
ő kérte (1930-ban) Szentimrei Jenőtől az összefoglaló tanulmányt *Erdély tízeves
magyar irodalmáról*; a Szentimrei értelmezte transzilvánizmus történelmi realiz-
musa fél évszázad múltán sem halványult el; Móricz Zsigmond szellemét tisztelve
olvassuk újra a józanító írást: „Itt nem egysíkú, egysorú és egymúltú magyarok
tömegei élnek. S nem is csak mind magyarok. E kicsiny üstben, a történelem
lángjain, különféle népek sorsa fortyog a gazdasági viszonyok közös levében. S
akárhonnan jöjjön a külső megerősítés: végeredményben mégis a kölcsönösség
egymásrahatásai uralkodnak itt jelenen, múlton és jövőn. A lélek formáit ezek a
kölcsönhatások alakítják, edzik, kalapálják ki.” S ha egy évtizedet előregrünk,
már a *Kelet Népet* szerkesztő Móricz Zsigmond hétköznapijaiba, közvetlen bizo-
nyítékokat találhatunk rá, hogy valóban, Szentimreitől s a többi erdélyi baráttól
is tanulta megismerni, megérteni e táj népeit, embereit „Erős Zsiga”. (Szentimrei
Jenő idézte e névvel Móricz emlékét — a népmesék hőségének mintájára — a
Móricz Zsigmond ébresztése című gyűjteményben.) Hozzájuk küldte Csibét, immár
fogadott lányát, a Móricz keze alatt újjászülető népi baloldali, népfrontos lap
számára előfizetőket gyűjteni. (A mindmáig közöletlen, Csibének, azaz Móricz
Erzsikének Kolozsvárra küldött levél érdekes dokumentum: többek közt a Helikon-
szerkesztő Kovács Lászlót, Tóth Samut, a Méhkas emberét, a Lepage könyvkeres-
kedés tulajdonosait, Dobókat említi benne mint lehetséges segítőtársakat a nép-
szerűsítésben; Szentimreit ugyanitt a legjobb barátjának nevezi, s hasonló meleg-
séggel ír Balogh Edgárról és Böződi Györgyről.) A munkatársakat maga toborozta,
levélben, élőszóban, téma-ajánlással, sőt felszólítással, feladatkielöléssel; azt kérte
például Molter Károlytól, „írja meg az erdélyi népek összeházasodásának képét”.

Móricz Zsigmondnak kitűnő szeme volt rá, hogy fölfedezze a mindig friss
megírni valót. Problémaérzékeny, mondjuk ma nagyvonalúan erre az író- és szer-
kesztőtípusra. Ő azonban nem egyszerűen ötleteket adott, hanem benne élt a té-
mában; lelki és fizikai valójában vállalta a jelenlétet, a helyszínen — valahány-
szor csak tehette. Akár jelképesnek is tekinthetjük erdélyi útjainak két szélső
pontját, az első világháború előtti, 1914-es és az 1941-es kalotaszéki látogatását. Az
elsőn, a még gondtalanon, Kós Károly volt a vendéglátója, Sztánán, egy farsangi
bál erejéig, az utolsóra (vagy a pár nap különbséget számítva: utolsó előtti) mint
diszvendég érkezett a befutott író, akit azonban — dokumentumok vannak rá! —
nem kábított el a pompa, a csinnadratta, a hivatalos rendezvény. Móricznak nem
volt szüksége ünnepi hívásra. Kiadója, az Athenaeum vezérigazgatójának írta, a
könyvnapi élmények után nem kis büszkeséggel: „az erdélyi út olyan szép, álmo-
miban sem kívántam többet. Nincs olyan kicsi falu, ahol ne ismernék a nevemet.
Itt Kolozsváron pláne ömlik utánam a nép, mint egy kifestett színész után. Az
este értem vissza huszonnégy nap után a székely körütről. Csodálatos, miket láttam,
milyen kár, hogy a legjavát meg nem írhatom. Erdély más, mint otthon: itt fő-
ispán, alispán összetéveszt Herczegh Ferencsel s annak megfelelően kezel.” Ha
fölvillan is itt némi illúzió, az apai örökségként magával hozott feltörekvés vágyá-
ból, a bizonyítani akarásból származtatható összekacsintást nem szabad túl komo-
lyan venni: ez inkább a kiadói vezérnek szóló figyelmeztetés, miközben az író in-
kább „lefele” ismerkedik, köt új barátságokat. A Csibének írt 1942-es levél nem
kevésbé büszke kitételének („Általában engem Kolozsváron mindenki ismer és

nincs ellenségem, hát ha valahol, ott otthon érezheted magad“) valóságfedezete van. A már említettek kivül, sokféle szál kötötte őt a városhoz, Erdélyhez. Kevesen tudják, hogy itt élte le élete nagyobbik — bár élményekben kevésbé jelentős — részét az a kispesti lány (Szombatfalvy Júlia), aki Móriczot Jankával összeismertette, és aki ezt a házasságot, érthető módon, csak saját gyermeklány-szerelmén át tudta megítélni, öreg korában is. (Novellák tanúskodnak róla, hogy az író sem felejtette el a kispesti postán, a Majthényi-házban szövődő szerelmet.)* A Móricz-testvérek életútját nemigen követte figyelemmel az irodalomtörténet, de az nem csupán a Móricz Zsigmond-vonatkozások miatt érdekes, hogy Móricz Miklós a *Brassói Lapok*nak hosszú időn át volt szerkesztője. És most már a nem „oldalági“ események: az 1926. decemberi felolvasó körút — és nyugodtan mondhatjuk: egyúttal tanulmányút (a Bethlen Gábor-dokumentumok, a helyszín felmérése) —, amelynek sajtóvisszhangjában Corneliu Codarcea állásfoglalására is figyelni kell**; az *Erdélyi Fialatok* kiállása 1931 májusában Móricz Zsigmond mellett, akit a prágai magyar diákok körében tett látogatása és nyilatkozata után ott-hon nemzetietlenséggel vádoltak. (A hetvennégy erdélyi magyar főiskolai hallgatótól aláírt, szolidaritást kifejező levél az *Erdélyi Fialatok* 1931. 5–6. számában jelent meg, Móricz köszönőlevelével együtt: „Kedves Barátaim, fogadjátok szívből jövő hálás köszönetemet, hogy bizonyosságot tettetek a felleléző magyar kultúra mellett. Addig is, míg személyesen találkozhatunk, szeretettel ölel Benneteket egyről-egyre barátokat: Móricz Zsigmond.“ És ugyanebben a lapszámban egy másik, továbbgondolandó adat: az Erdélyi Fialatok Irodalmi Szemináriuma keretében, 1931 elején Venczel József tartott előadást Móriczról.) Az újabb találkozások, Budapesten, Leányfaluban, Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, székelyföldi kisvárosokban, falvakban (Kós Károlytól George Sbarceaig, Böződi Györgyig és Nagy Istvánig igazán tágas az emlékezők listája!). S a már említett, oly jelentős *Kelet Népe*-momentum. És a természetes folytatás: a fasizmus veresége után, egy építő, nagy távlatokkal biztató szakasz kezdetén, a Móricz Zsigmond Kollégium megalakulása Kolozsvárt.

Mindez megérett az irodalomtörténeti felmérésre, legalábbis a filológiai pontos összefoglalásra. Egyelőre azonban csak az építőköveket szállíthatjuk a *Petőfi Erdélyben* és *Jókai Erdélyben* mintájára esedékes „Móricz Zsigmond Erdélyben“ kötethez, amely — lássuk be — bonyolultabb feladatnak látszik, mint az előbbieik, s nem csupán a tekintélyes feldolgozandó „nyersanyag“ okán. Az irodalomtörténet egyébként nem csak nálunk maradt adós a Móricz-kutatással; az utóbbi két évtized legfeljebb az újrakiadásokkal, a régebbi monográfia-kezdetek javított változataival dicsekedhet. Mert jószerivel abbamaradtak a régi típusú, életrajz-, pályaképjellegű tanulmányok, az új szempontúak pedig mondhatni meg sem indultak. (Egy jellemző tisztázatlan „apróság“: az *Apám regénye*, Móricz Virág könyve és minden újabb monográfia, lexikon 1942. szeptember 4-ét jelöli meg az író halálának napjaként; a gyászjelentésen s a korabeli napilapokban szeptember 5. olvasható.) Pedig van mit kiigazítani, új összefüggésrendszerbe ágyazni. Nagy Péter, a neves Móricz-kutató önkritikusan írhatta le nemrég, a centenárium küszöbén: „Egy elvont, a nagy nyugati irodalmak fejlődésrajzából kialakított modell szemellenzős követése közben megpróbáltuk e modell megvalósulásának kikiáltani Móricz regényeit, szinte eltakarva a szemünket a tény előtt, hogy igazi, nagy és maradandó teljesítménye a kisregény és a novella területén van (sokban hasonlóan más kelet-európai irodalmak huszadik századi teljesítményeihez, csúcsaihoz)...“

Nos, Móricz Zsigmond kortársi jelenlétét éppen ezek a novellák, kisregények biztosíthatják elsősorban. S a regények közül nem egy, amelyek erősebben kötődnek az élethez, mint egy ábrázolástípushoz, kifejezőmódhoz, esetleg a tegnapi uralgódi ízléshez. Prózáiról kortársaink vallomásai több oldalról világítják meg a centenáriumi alkalomkor kényesnek tűnő, de éppen Móricz könyörtelen szókimondásával indokolható kérdést. (Emlékezzünk: hogyan vélekedett ő Shakespeare-ről...)

És a kortársi jelenlét része az erkölcsi példa is — anélkül, hogy ezzel a megkülönböztetéssel el akarnánk választani az etikumot az esztétikumtól. Móricz Zsigmond *írói magatartása*, történelmi — és egyúttal kortársi — felelősségtudata mindaddig világít az időben, amíg létezik közösség, amely törődik egyedeivel, és törődik önmagával mint kollektivitással.

Igy értjük Móricz Zsigmond sokféle jelenlétének jelentését.

* Móricz Zsigmondról — magnószalagon. Korunk, 1967. 1254—1261.

** Corneliu Codarcea: Móricz Zsigmond a régi Romániában. Korunk, 1957. 593—597.